

Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğüne Yaptığı Şerh: Şerh-i Seb'atü Ebhur*

ZEHRA FİDAN**

Commentary of Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî to Own Arabic-Turkish Versified Dictionary: Şerh-i Seb'atü Ebhur

Ö Z E T

Bu makalede şimdiye kadar yapılan manzum sözlük çalışmalarında adı pek geçmeyen Arapça-Türkçe manzum sözlük şerhi, Şerh-i Seb'atü Ebhur'un tanıtımı yapılmıştır. Eser, daha önce Ağâh Sırrı Levend (ö. 1978) ve Ahmed Ateş'in (ö. 1966) makalelerinde, Ali Şîr Nevâî'ye (ö. 1501) atfedilen aynı isimdeki başka bir Arapça sözlük vesilesiyle anılmıştır. Bazı kaynaklarda da bu sözlükle karıştırılmıştır. Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî tarafından kaleme alınan eser, 1617 yılında tamamlanmıştır. Nuruosmaniye ve Yahya Tevfik koleksiyonlarında iki nüshası mevcuttur. Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî, hayvanların künye ve lakaplarını ele alan bir manzum sözlük nazmetmiş ve ardından kendi sözlüğünü şerh etmiştir. Yedi aruz bahri kullandığı için yedi deniz anlamına gelen Seb'atü Ebhur adını verdiği sözlüğü 240 beyitten oluşmaktadır. Şerhini darb-ı meseller, hayvanların kendilerine has özellikleri, halk tıbbında kullanımları, yenilme ve tüketilmelerine dair dinî hükümler; çeşitli hayvan hikâyeleri, rıcayet ve kıssalar ile zenginleştirmiş ve bunların her birini ayrı bölümler halinde ele almıştır. Şerhini hazırlarken tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tarih, tıp, dil ve edebiyat gibi farklı alanlardaki 202 kaynak eserden faydalanmıştır. Tasnif ederek bu eserlerin listesini mukaddime vermiştir. Çalışmamıza konu olan Şerh-i Seb'atü Ebhur; müstakil bir konuyu ele alması, müellifi tarafından şerh edilmesi, şerh esnasında yararlanılan başvuru kaynaklarının her defasında titizlikle anılması gibi hususlarda

ABSTRACT

In this article, an Arabic-Turkish versified dictionary rarely mentioned in versified dictionary studies conducted so far, Şerh-i Seb'atü Ebhur was introduced. The work was previously mentioned in the articles of Ağâh Sırrı Levend (d. 1978) and Ahmed Ateş (d. 1966) on the occasion of another Arabic dictionary of the same name attributed to Ali Şîr Nevâî (d. 1501). In some sources, it has been confused with this dictionary. Written by Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî, the work was completed in 1617. Two copies are available in the Nuruosmaniye and Yahya Tevfik collections. Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî wrote a versified dictionary dealing with the tags and nicknames of animals and then expounded his own dictionary. Named Seb'atü Ebhur meaning seven seas because he used seven prosody meter, the versified dictionary consists of 240 couplets. He enriched his commentary with proverbs, specific characteristics of animals, their use in folk medicine, religious decrees on their consumption, various animal stories, narratives, and parables, and he dealt with each of them in separate sections. While preparing the exegesis, he benefited from 202 reference works from different fields such as tafsir, hadith, fiqh, linguistics, history, medicine, language and literature. He classified and presented the list of these works in the preface. The subject of our study Şerh-i Seb'atü Ebhur has different characteristics from other versified dictionaries in terms of

* Makalenin Geliş Tarihi: 09.10.2020 / Kabul Tarihi: 26.11.2020.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (zehrafidan1864@gmail.com), Orcid Id: 0000-0003-1103-6538.

diğer lügatlerden farklı özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada da eserin ana hatlarıyla tanıtımı yapılmıştır.

its handling a separate issue, the exegesis by the author, and the careful mention of the reference sources used in the exegesis. In this study, the main outline of the work was introduced.

ANAHTAR KELİMELER

Abdülcelil b. Yûsuf el-Akhisari, Arapça-Türkçe manzum sözlük, şerh, Seb'atü Ebhur.

KEYWORDS

Abdülcelil b. Yûsuf el-Akhisari, Arabic-Turkish versified dictionary, commentary, Seb'atü Ebhur.

Giriş

Eğitim geleneğimizde şiirin, kolay ezberlenebilir olma özelliğinden faydalanmak suretiyle hadis, fıkıh, kıraat, sarf-nahiv, belagat, akaid gibi alanlarda yazılmış manzum eserler olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri de zamanla geleneğe dönüşen manzum sözlüklerdir. Tuhfe adıyla da bilinen manzum sözlüklerin temel işlevi, kelime öğrenimini kolaylaştırmaktır. Kısa, ritmik, kafiyeli, vezinli olma özellikleri vesilesiyle akılda kalıcılığı hedefleyen manzum sözlükler, dil öğreniminde oldukça etkili olmuştur. Sıbyan mekteplerinde ve medreselerde öğrencilerin Arapça-Farsça kelimelere aşinalığını arttırmak, aruz, vezin bilgisi, temel kavramların öğretimi, kelime hazinesini geliştirmek gibi amaçlara hizmet etmiştir.

Anadolu'da, önceleri Arapça öğrenmek amaçlı Arapça-Farsça sözlükler hazırlanarak Arapçanın Farsça üzerinden öğrenimi sağlanmıştır. Farsçayı daha iyi öğrenebilmek için zamanla Farsça-Türkçe sözlüklere ihtiyaç duyulmasıyla Türkçe açıklamalı sözlükler yazılmaya başlanmıştır (Öz 2016: 49). Anadolu'da yazıldığı bilinen ilk Farsça-Türkçe manzum sözlük Hüsâm bin Hasan el-Konevî'nin H.802/ M.1399-1400'de yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi* isimli sözlüktür (Arslan 2016). İlk Arapça-Türkçe sözlük ise Abdüllatîf İbn Melek'in H.795/M.1392'de kaleme aldığı *Lügat-i Feriştioğlu*'dur (Muhtar 1993). Manzum sözlük geleneğimizde Arapça sözlükler içinde Lügat-i Feriştioğlu, Farsça sözlükler içinde Şâhidî'nin *Tuhfe-i Hüsâmî*'ye nazire olarak yazdığı *Tuhfe-i Şâhidî* isimli sözlüğü çokça benimsenmiştir (İmamoğlu 2005; Kılıç 2007: 516-548).

İslam coğrafyasında, ilk manzum sözlük örneği olan Ferâhî'nin *Nisâbü's-Sıbyân*'ının adından hareketle tür, *nisâb* olarak anılagelmiştir. Türk edebiyatında ise *Tuhfe-i Hüsâmî* ve ona nazire olarak yazılan *Tuhfe-i*

Şâhidî'nin isim ve şekil özellikleri yönünden sonraki manzum sözlüklerde takip edilmesi zamanla bu türün *tuhfe* adıyla anılmasına sebep olmuştur.¹

Tuhfeler; mukaddime, asıl eser (sözlük kısmı) ve hâtîme olmak üzere temelde üç bölümden oluşur. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayıp sebep-i te'lif ile devam eden mukaddime bölümü mensur ya da manzum-mensur karışık şekilde olabilmektedir. Bu kısımda şair adını/mahlasını, eserinin adını, yazılış sebebinin, yöntemini, örnek aldığı ya da eleştirdiği diğer tuhfeleri, istifade ettiği kaynakları söyleyebilir. İkinci bölüm olan sözlük kısmı genellikle kaside tarzındaki kıt'alardan yani fasıllardan oluşmuştur. Her kıt'anın vezni genellikle kıt'anın sonundaki bir mısradadır. Veznin söylendiği bu beytin öncesinde veya sonrasında, çoğunlukla nasihat içeren bir ya da iki beyit yer alır. Hâtîmede ise eser adı ve tarih verilip okuyucudan dua istenir (Doğan Averbek 2019a: 69-72).

İki dilli sözlüklerin yanı sıra Arapça-Farsça-Türkçe kelimelerin karşılıklı anlamlarının verildiği *Lügat-ı Kerîmî* (Kaya 2017: 213-252), *Manzûme-i Keskin* (Mustafa bin Osman Keskin 2009), *Se Zebân* (Ölker ve Duyar 2013), *Müsellesnâme* (Kaya ve Ayçiçeği 2019) gibi üç dilli sözlükler de kaleme alınmıştır. Gelenekte, Arapça ve Farsça öğreniminde yaygın olarak kullanılmış olsalar da 19. yüzyıl ve sonrasında Almanca, Fransızca, Boşnakça, Ermenice, Bulgarca, Kürtçe, Rumca gibi çeşitli dillerde de yazılmış manzum sözlükler mevcuttur (Doğan Averbek 2019a: 76-78).

Manzum sözlüklerin hacimleri farklılık göstermektedir. Yapılan son çalışmalara göre; Nezîm Frakulla'nın 10 beyitten oluşan ve 60 Türkçe kelime ve ibarenin Arnavutça karşılıklarının verildiği Türkçe-Arnavutça manzum sözlüğü en küçük hacimli manzum sözlüktür. En uzun manzum sözlük ise Dilbikule Cizîrî'nin, 3297 beyitten oluşan, 8268 kelimenin karşılığını verdiği Türkçe-Kürtçe manzum sözlüğü *Nûbihara Mezinan'dır* (Doğan Averbek 2019a: 74).

¹ Güler Doğan Averbek yaptığı son çalışmalarla, manzum sözlükler üzerine hazırlanmış yayınların bibliyografyasını hazırlayarak bu alandaki çalışmaların seyrini sunmuş ve bir tür olarak manzum sözlüklerin (tuhfelerin) özelliklerini ortaya koymuştur. Detaylı bilgi için bkz. Güler Doğan Averbek (2018a), "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21, 85-114; Güler Doğan Averbek (2019a), "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, İstanbul, 62-83.

Yapılan tazminler (Öztürk 2012: 197-220), tuhfelerdeki eksiklikleri gidermek ve hataları düzeltmek amaçlı yazılmış zeyiller (Ölker 2013: 2007-2019), anlaşılmayan kısımları açıklığa kavuşturabilmek için hazırlanmış şerhler (Gümüş 2007: 423-431), birkaç manzum sözlüğün bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş mecmualar (Alkan 2008) ve tuhfelerin ya da şerhlerinin kullanımını kolaylaştırmak amaçlı hazırlanmış indekslerin varlığı (Doğan Averbek 2019b: 301-317) ilk örneklerin verildiği 15. yüzyıldan beri Türk edebiyatında oluşan bir manzum sözlük (tuhfe) geleneğinin göstergeleridir.

Manzum sözlükler üzerine hazırlanmış şerhlerin varlığı ve sayısı, diğer türlerde olduğu gibi tuhfe geleneği içinde de şerhin önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir. Yapılan şerhler, manzum sözlüklerin mensur sözlükler karşısındaki eksikliklerini gidermiş, kullanım alanlarını genişletmiştir. Manzum sözlükler, şekil, muhteva ve nazmediliş amaçları bakımından mensur sözlüklere benzemezler. Aranılan kelimenin anlamlarının bulunması amacına hizmet etmedikleri, alfabetik düzenlenmedikleri ve kelime hazinesi bakımından sınırlı oldukları için başvuru eseri niteliğinde değillerdir. Fakat çocukları ya da dil öğrenecekleri muhatap alarak öğrenmeyi eğlenceli ve kolay hale getirmişlerdir. Bu yüzden gelenek boyunca ders kitabı olarak okutulmuşlardır. Beyitlerde karşılığı verilen kelimelerin açıklanması ihtiyacını ise tuhfe şerhleri karşılamıştır. Şerhlerde kelimelerin imla özellikleri, birtakım gramatik bilgiler, bahir, vezin, aruz bilgisi, vezin taktilleri detaylarıyla ele alınmıştır. Böylece tuhfeler işlevsel hale getirilerek eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır (Öz 1997: 221; Gümüş 2007: 426).

Son yıllarda manzum sözlükler ve bu sözlüklerin şerhleri üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmış, pek çoğu yayımlanarak okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Bu eserlerden biri de çalışmamıza konu olan Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî tarafından kaleme alınan Arapça-Türkçe manzum sözlük ve şerhidir.

Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî ve Şerh-i Seb'atü Ebhur'u:

Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî:

Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî hakkında eserinden elde ettiğimiz birtakım bilgilere sahibiz. Verdiği bilgilerden eserini 1617 yılının 29 Mayıs Pazartesi gecesi (1026 yılının 23 Cemâziye'l-evveli Pazartesi gecesi) tamamladığını öğreniyoruz. (46b)

Eser metninden elde ettiğimiz bu bilgiler, bazı biyografik kaynaklarda müellifin yaşadığı zaman dilimi ile ilgili bilgileri düzeltmektedir. Şöyle ki *Keşfü'z-Zunûn*'da *Abdülcelil bin Yûsuf el-Akhisarî'nin H.980 yılı civarında vefat ettiği* yazılıdır (Kâtib Çelebi 2007:786). Bu bilgi *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifin *Kanunî Sultan Süleyman devri ricâlerinden bir zât olduğu* şeklinde verilmiş (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 379) ve Bağdatlı İsmail Paşa bu iki bilgiyi birleştirerek eserine almıştır (Bağdatlı İsmail Paşa 1951:500). Mehmet Nâil Tuman ise Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bilgiyi tekrarlamıştır (Tuman 2001:155). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde de doğum yılı olarak H.926/M.1520 ve vefat yılı olarak da H.974/M.1566 yılı verilmiştir (Kılıç 2014).

Şerhin tamamlanma yılı olan H.1026/M.1617, söz konusu kaynaklardaki müellifin *Kanunî dönemi (1520-1566) âlimlerinden olduğu* ya da *H.980/M.1572-1573 yılında vefat ettiği ya da H.926/M.1520 yılında doğup H.974/M.1566 yılında vefat etmiş* olabileceği bilgilerinin yanlışlığını ispatlamaktadır.

Ayrıca; mukaddimede kendi söylediklerinden hareketle müellifin *Dürr-i Bahrî* (manzum risale), *Zuhru'l-Âhire*² (kırk hadis şerhi) ve *Şerh-i Sükker-i Sâfi*³ (manzum sözlük şerhi) isimli üç eseri daha olduğunu öğrenmekteyiz. (2a) Bu bilgilere ek olarak *Osmanlı Müellifleri*'nde Abdülmuhî adında bir oğlundan bahsedilir ve oğlunun *Metâliu'l-Envâr* isimli bir münşeâtı olduğu yazılıdır (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 379).

² Abdülcelil b. Yûsuf el-Akhisarî, *Zuhretü'l-Âhire min-Ehâdîsi Hayri'l-Beriyye (Şerh-i Hadîs-i Erba'în)*, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 3659.

³ Abdülcelil b. Yûsuf el-Akhisarî, *Şerhü'l-Mustafi fi-Fethi's-Sükkeri's-Sâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2631. (Eser, tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.)

Şerh-i Seb'atü Ebhur⁴:

Şu anki bilgilerimizle eser iki nüshadır.⁵

İlki, Nuruosmaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4755 numarada kayıtlı, 512 varaklık bir nüshadır. Çeşitli sah kayıtları, pek çok derkenar, bazı kısımlarda cümle aralarında boşluklar bulunması bu nüshanın müellif nüshası olabileceğini düşündürmektedir. Çalışmamızda da eserden hareketle verilen bilgilerde bu nüsha kullanılmıştır.

İkinci nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, 312 numarada kayıtlı, 88 varaklık bir nüshadır. Bu nüsha küçük değişiklikler yapılarak Nuruosmaniye nüshasından çoğaltılmış eksik bir nüshadır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Eser, 5 varaklık mensur bir girişle başlar. Bu bölümde müellif; önceki eserlerini, eserinin adını, konusunu, böyle bir sözlüğü ne amaçla nazmettiğini ve ne şekilde şerh ettiğini kısaca söyleyip başvurduğu kaynak eserlerin alanlarına göre tasnif edilmiş bir listesini verir. Manzum kısmın, 1-20. beyitleri besmele, hamdele, salvele, medh-i çehâr-yâr-i güzîn ve 21-51. beyitleri sebab-i te'lifi oluşturmaktadır. 52. beyit itibariyle asıl bölüm olan sözlük bölümü başlar. Eserde hâtime olarak adlandırabileceğimiz bir bölüm yoktur; ancak eserin son beyitte geçen *evvel* ve *âhir* kelimelerinin şerhiyle bitmesi oldukça manidardır.

⁴ Eser, bazı kaynaklarda Ali Şîr Nevâî'ye (ö.1501) atfedilen, aynı isimdeki bir Arapça sözlükle karıştırılmıştır. Durum kısaca şöyledir: Agâh Sırrı Levend, kütüphanelerde Ali Şîr Nevâî adına kayıtlı *Seb'atü Ebhur* isimli Arapça-Arapça bir sözlük bulur ve bir makaleyle incelediği nüshalar üzerinden sözlüğün tanıtımını yapar (Levend 1956: 239-249). Bu makale üzerine Ahmed Ateş, Ali Şîr Nevâî'nin böyle bir sözlüğü olup olamayacağını bazı tarihî kaynaklar üzerinden ele alan bir makale yazar (Ateş 1957:183-188). Ateş, makalesinde Abdülcelîl bin Yûsuf'un da adını anarak eser isimlerinin aynı olması ve Ali Şîr Nevâî'nin böyle bir sözlüğü olduğuna dair destekleyici başka bir malzemenin olmaması sebebiyle söz konusu Arapça-Arapça sözlüğün Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisârî'ye ait olabileceğini öne sürer. Bu mevzuyla alakalı detaylı bilgi için ayrıca bkz.: (Fidan 2020: 402-411)

⁵ Yazma eser kataloglarında *Abdülcelîl bin Yûsuf* adına kayıtlı başka bir nüsha (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi 3106) daha görünmektedir. Tarafımızdan görülmüş olan bu nüsha bir önceki dipnotta belirtilen Ali Şîr Nevâî'ye atfedilen esere aittir. Bu husus hakkında detaylı bilgi için bkz. (Levend 1957: 191, dipnot 4; Fidan 2020: 409)

Şerh, 1617 yılının 29 Mayıs Pazartesi gecesi tamamlanmıştır. Eserin sonunda hâtîme bölümü yoktur. Abdülcelîl bin Yûsuf, bitiş tarihini sonradan eserin başına eklediği 46 varaklık kısmın sonunda belirtir. Bu kısım, mensur giriş ve ilk 71 beyitlik kısmın (manzum mukaddime ve ilk iki kıt'a) şerhlerini içermektedir.

Eser, 51'i mukaddime ve 189'u sözlük olmak üzere toplamda 240 beyitten oluşmaktadır. Sözlük kısmı 22 kıt'a halindedir. Kıt'aların beyit sayısı 6 ile 19 beyit arasında değişir. Mukaddimedeki beyitler kendi aralarında kafiyelenmiştir ve sözlük kısmını oluşturan kıt'alar aa, xa, xa... düzenindedir. Manzum sözlükte, yaklaşık 770 Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir. Şerh kısmında ise bu kelimelerle ilişkili başka kelime ve ifadelerin de şerhe konu edildiği, örnek verilen âyet, hadis ve Arapça, Farsça şiir örneklerindeki kelimelerin de şerh edildiği göz önünde bulundurulduğunda metnin kelime sayısı bir hayli artmaktadır.

Müellif, sebab-i te'lif bölümünde sözlüğünü 7 aruz bahri üzerine tertip ettiğini bu yüzden eserine "yedi deniz" anlamındaki *Seb'atü Ebhur*⁶ ismini verdiğini söylese de (13b) toplamda 4 bahir ve bu bahirlerin 7 farklı kalıbını kullanmıştır. 7 bahirden kastı bu 7 farklı kalıp olmalıdır.

Ayrıca ilk kıtada serî bahrini kullandığını (el-kıt'atü'l-evvel fî-bahri'l-serî'ü'l-matviyy) söyleyip *kıt'a, bahr ve matviyy* kelimelerinin şerhini yapıp kıt'anın son beytinde de vezni *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* şeklinde vermiş olmasına rağmen veznin verildiği taktî beytindeki ikinci mısra da dahil olmak üzere 7 beytin tamamı remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbındadır. Bu durumda eserde; remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* ile *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı, hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'il* ve *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbı, recez bahrinin *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* ile *müstef'ilâtün*

⁶ Yazma eser kataloglarında eserin adı şerhiyle beraber *Şerh-i Seb'a-i Ebhur* şeklinde geçmektedir. Biz, *Şerh-i Seb'atü Ebhur* şeklinin doğru olduğunu düşünüp bu şekilde kullanmayı tercih ettik. Eserin ismi müellifin de belirttiği gibi "yedi deniz" anlamına gelir ve sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuştur. İfade Kur'an-ı Kerim'de de (Lokman Sûresi, 27. âyet) *seb'atü ebhur* şeklinde geçmektedir. Ayrıca eser Arapça ağırlıklıdır ve şerhin bölüm başlıkları da Arapça verilmiştir. Arapça dilbilgisi kaideleri de dikkate alındığında eserin adının *Seb'atü Ebhur* olması gerektiği anlaşılacaktır. Bu konuyla alakalı bilgi için bkz.: (Fidan 2020: 409)

müstef'ilâtün kalıbı ve mütekârib bahrinin *fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün* kalıbı kullanılmıştır.

Muhteva:

Abdülcelil bin Yûsuf, sözlüğünü hayvanların lakap ve künyelerini ele almak amacıyla nazmeder. Sonrasında, söz konusu Arapça lakap ve künyeleri şerh etmek suretiyle bir eser oluşturur. Hayvanların kendilerine has özellikleri; onlar üzerinden oluşturulmuş darb-ı meseller, hayvanların halk tıbbında kullanımı, üretim, tüketim ve satışının dindeki yeri, hayvanların içinde geçtiği rüya tabirleri, konuyla alakalı ilginç bir bilgi, çeşitli hikâye, kıssa ve rivayetleri bölümlere ayırarak her birini ayrı başlıklar altında verir.

Şerhini oluştururken edebî eserlerden sözlüklere, dinî literatürden tıbbî kaynaklara kadar geniş bir yelpaze oluşturacak nitelikteki 202 eseri kullanarak ve her seferinde eser sahibi ya da eserin adını mutlaka anarak ince bir işçilik göstermiştir. Eseri hakkında bilgiler verdiği mensur mukaddimede başvuru kaynaklarının **tefâsir, ehâdis, fûrû'-ı fukahâ, lügât, tevârîh, tıb, Arabiyye** ve **fünûn-ı şettâ** başlıkları altında tasnif edilmiş bir listesini⁷ verir. (4a-5b) Şerh esnasında yararlandığı her kaynağı mutlaka anmaya, -metin içinde olmasa bile derkenarlarda- müellifinden bahsetmeye, o eser ya da müellifi hakkında doyurucu bilgiler vermeye de özellikle dikkat eder. Yeri geldiğinde metnine aldığı bilgiyi silsile halinde nakilleriyle birlikte verir. Aldığı bilginin kaynak eserdeki yerini söyler. Başvurduğu kaynaklardaki bilgileri karşılaştırıp reddiyelerle konuyla alakalı şahsî fikirlerini belirtir.

Yüz civarında hayvanın madde başı olduğu eserde süpürge, nergis, balta, gemi, hardal, buğday, peri, dünya, parmak, değirmen, yağmur, dağ, mağara, mendil, anahtar, gibi eşya ve bitki isimleri ile ölüm, pişmanlık, yalan, göz kamaşması, açlık gibi çeşitli kavramlar da bulunmakla birlikte yeri geldikçe melekler, peygamberler ve tarihî şahsiyetler de madde başı olarak ele alınıp haklarında açıklamalar

⁷ Sadık Yazar, Anadolu'da tercüme ve şerh geleneğinin gelişimini ele alan doktora tezinde şerhlerde yararlanılan kaynaklar noktasında güçlü bir temsiliyete sahip olduğu gerekçesiyle *Şerh-i Seb'atü Ebhur'u* anmıştır ve bu listeyi Abdülcelil bin Yûsuf'un mukaddimesinde verdiği haliyle aynen alıntılamıştır. Detaylı bilgi için bkz.: (Yazar 2011: 87-90).

yapılmıştır. Esere konu edilen hayvanlardan bazıları şunlardır: Geyik, bit, katır, serçe, fil, kurbağa, ayı, tavuk, at, karga, maymun, koyun, sinek, horoz, arslan, güve, papağan, kurt, manda, kirpi, tarla faresi, tavşancıl, kene, akrep, saksagan, yengeç, güvercin, sakangur, bülbül, sığırcık, kumru, şahin, kaplumbağa, kertenkele, deve kuşu, tavşan, boyunburan, karınca, anka, tavus, örümcek, turna, köpek, atmaca, kılıç, leylek, inci, hüdhüd, yılan, kelebek, doğan, kaplan, balık, sığır, kırkayak...

İsim, Künye ve Lakaplar:

Abdülcelil bin Yûsuf, şerhinde herkes tarafından bilinemeyeceğini düşündüğü hayvanların kendilerine has özellikleri hakkında bilgiler verir. Mesela; turp suyu akrep üzerine damlasa akrebin öleceğini (302b) kırlangıcın bir yere konup bir şey yediğini görmenin mümkün olamayacağını (305a) anlatır. Şerhte verdiği bilgiler farklı coğrafyalardan çeşitli rivayet ve hikâyeleri de içermektedir. Tavşancıl bahsinde anlatıklarından tavşancıl kuşu yaşlandığında ve gözleri görmez olduğunda, Hindistan'da, bir pınarda kuşu yıkayıp, tüyleri kuruyana kadar güneşte tuttıklarını, böylece kuşun tüm tüyleri dökülüp yeni tüyler çıkmaya başlayınca da gözlerinin görmeye başladığını (284b) öğrenebilmekteyiz.

Hayvanlar başta olmak üzere çeşitli varlıkların isimlendirilme vesileleri, kelimelerin anlamları, baskın çıkan özellikleri sebebiyle insanlar tarafından onlara verilmiş künye ve lakaplar çalışmamıza konu olan manzum sözlük şerhinin ortaya çıkış sebebidir.

Söz konusu isim, künye ve lakaplardan bazıları şöyledir: **Küfr** örtmek demektir. Ekin eken kişiye, tohumu ektiğinde toprakla üzerini örttüğü için **kâfir** denilmiştir. Hakkı örttüğü için de **kâfire kâfir** derler. Geceye, karanlık ile âlemi örttüğü için **ve** deryaya, su ile yeri örttüğü için **kâfir** denilir. (67a) **Mide**, bağırsaklara inmeden önce yemeğin yeridir, bu yüzden mideye **mevzi'ü't-ta'âm** denilir. Ayrıca **mide ma'd** kelimesinden gelir, kapmak ve süratle çekmek anlamındadır. **Mide**, yemekleri süratle kaptığı ve çektiği için ona **mide** denilmiştir. (110a) Arıya **nahl** derler. Bunun sebebi Allah'ın arıdan çıkan balı hediye etmesidir, çünkü **nahle** ve **nuhle** armağan manasındadır. (307b)

Şerhin Bölümleri:

Abdülcelîl bin Yûsuf, şerhine ilgili harflerin harekelerini vererek kelimenin okunuşuyla başlar, ardından kelimenin anlamını verir. Gerektiğinde kelimenin kökenini ve o kelimedenden türeyen diğer kelimeleri de belirtir. Sonrasında açıklamasını yapacağı hemen hemen her kelime için **el-Emsâl**, **el-Havâss/et-Tıbb**, **et-Ta'bîr**, **el-Hükm**, **'Acîbe/Garîbe**, **Hikâye**, **Fâ'ide** bölümleri altında verdiği malumatlarla şerhe devam eder. Bölümler ve içerikleri sırasıyla şu şekildedir:

el-Emsâl:

Bu bölümde, şerh edilen kelimenin anlamı ve birtakım gramatik bilgiler verildikten sonra kelimenin kullanımını örnekleme amaçlı çeşitli darb-ı meseller verilmiştir. Bunlardan biri *eberru mine'l-'amelles'*dir. Bir kişi fazlaca iyilik ettiğinde söylenir. "Falan kişi annesini sırtında hacca götüren Amelles'ten iyilikte daha üstündür." anlamındadır. (37b)

Kelâmu ke'l-'asel ve fi'lun ke'l-esel şeklindeki başka bir darb-ı mesel ise sözü işine uymayan kişiler için kullanılmaktadır. Sözü bal gibi tatlı işi süngü gibi anlamındadır. (307b) "İyilikte kediden daha üstündür." anlamındaki *eberru min-hirretin* ise kedilerin fazla sevgiden yavrularını yediklerine işaret etmektedir. (338a)

el-Havâss/et-Tıbb:

Eserin bu bölümü, hayvanların tıpta ilaç olarak kullanımına ya da nazar, korku, hafakan, karabasan gibi duygu durum bozukluklarına karşı toplumun ne şekilde mücadele ve tedavi yöntemleri geliştirdiklerine dair pek çok folklorik malzeme barındırmaktadır. Örneğin, yaramaz tabiatlı çocuğun üzerine ayı derisi asılsa yaramazlığın o çocuktan gideceği söylenmiştir. (115a) Tavuk etinin benzi güzelleştirdiği ve tavuk beyninin aklı ve anlayışı arttırdığı düşünülmüştür. (122a) Anlatılana göre tavşancıl, sabır bitkisinden kaçır, ne zaman onu koklasa kendinden geçer. Tavşancıl tüyü ile ev tütsülense evdeki yılanlar helak olur. Tavşancılın ödüyü göze sürme çekilse körlüğe iyi gelir. (295a) Saksığan beyni bir pamuğa sürülüp bu pamuk okun veya dikenin battığı yere konulsa kolaylıkla yerinden çıkmasını sağlar. (304a)

et-Ta'bir:

Abdülcelil bin Yûsuf, genellikle İbn Gannâm'ın *Kitâbü't-Ta'bir* olarak bilinen eserini kaynak göstererek rüya yorumlarına yer verir. Bu bölümdeki bilgilerin çoğu İbn Sîrîn tarafından tabir edilmiş rüyalardır. Yaşanmış olaylardan da bahsedilen bu bölümde gerçek rüya ve yorumları da yer almaktadır. Aşağıda, eserden hareketle çeşitli rüya tabirleri derlenmiştir:

Hamile bir kadın düşte at görürse bu, erkek ve binici bir oğuldur. At rüyada ticaret, ortaklık ve eşle tabir olunur. Sarı ve kula at, binen kimse için hastalığa delalet eder. Aşkar at keder, fitne ve borca delalet eder. (133a)

Rüyada süpürge görülmesi hizmete erinir hizmetkâra delalet eder. Yumuşak süpürge ise hizmetkârın hizmetkârıdır. Mal sahibi biri rüyasında evini süpürürken görürse o kişinin fakirleşmesinden korkulur. (148b)

Bir fakir düşte tavşancıla bindiğini görürse hayra erişir ve eğer zengin, halk arasında saygın biri görürse ölüme erişir. Bu şekilde tabir edilmesinin sebebi eskilerin bu kişilerin ölümlerini tavşancıl kuşu suretinde tasvir etmeleridir. (295b)

el-Hükm:

Şerhe konu edilen hayvanın yenilmesi, satılması, beslenmesi ve çeşitli şekillerde tüketimi hususlarının mezhep imamlarının görüşleri şahit gösterilerek açıklığa kavuşturulduğu bölümdür. Buna göre ceylanın yenilmesi herkesçe helalken (51b) biti yemek herkesçe haramdır, (63a) fili yemek de haramdır. İmam Ahmed, fil etinin Müslümanların yiyeceği etlerden olmadığını belirtmiştir. Ebû Yûsuf ancak tabaklandığında derisinin temiz hale geleceğini söylerken İmam Muhammed ise bu şekilde de temizlenmeyeceğini dile getirmiştir. İmam Muhammed filin kemiğini de necis kabul etmiştir, diğer iki imam katında ise necis değildir. (91b-92a)

'Acîbe-Garîbe:

Abdülcelil bin Yûsuf, garip bir kıssa, kulağa değişik gelecek bir rivayet ve hikâyelerin anlatımında bu başlığı kullanmıştır. Mesela

Zunnûn-ı Mısırî'nin başından geçen bir olayı **garîbe** başlığıyla nakletmeyi tercih etmiştir.

Ma'rûf-ı Kerhî'den rivayet edilen olay şöyledir: Bir gün Zunnûn-ı Mısırî, Nil nehri kıyısında kıyafetlerini yıkarken karşısına bir akrep çıkar. Akrep, nehrin kenarına gider. Sudan bir kurbağa çıkar ve akrebi sırtında karşıya geçirir. Bu durumu gören Zunnûn, peştemalını kuşanıp suya girer ve akrebi takip eder. Akrep büyük bir ağacın altına ulaşır. Ağacın altında gençten bir çocuk uyumaktadır. Bu durumu gören Zunnûn, akrebin ırmağın öbür tarafına çocuğu sokmak için geçtiğini düşünmeye başlamıştır ki karşı taraftan yaklaşan bir yılanın da oğlanı sokmak için geldiğini zannederek dehşete kapılır. Sonra akrebin yılanla savaşmaya başladığına şahit olur. Akrep, yılanı beyninden sokarak öldürür ve dönüp suya girer. Aynı kurbağanın sırtına bindiği gibi ırmağın karşı yakasına geçip gider. Zunnûn bu durum karşısında hemen bir şiir söylemeye başlar. O esnada tüm bu olanlardan habersiz, çocuk uyanır. Zunnûn ona olan biteni anlatır. Çocuk şaraba tövbe eder ve kılık kıyafetinden sıyrılır. Seyyah-ı âlem olur, ölür. (298a-298b)

Hikâye:

Nakilleriyle birlikte çeşitli hikâye ve rivayetlerin anlatıldığı bölümdür.

Mu'az en-Nesefî'den rivayet edilen bir hikâye şöyledir: Müşrik bir genç vefat ettiğinde babası cenazesine katılmaz. Oğlunun cenaze namazına niçin gitmediği sorulduğunda, oğlunun günahkâr ve doğru yoldan sapmışlardan olduğunu söyler. Baba bir gün oğlunu rüyasında görür ve oğlu babasına "Sen benim namazıma gelmedinse de senden daha hayırlı olan namazıma geldi" der. Babası "O kimdir?" diye sorar. Oğlu "Cebrâil aleyhisselam yetmiş bin melekle namazıma gelip namazımı kıldı ve beni mağfiretle müjdeledi." der. Babası bu kerametini sebebini sorduğunda oğlu, "Müslümanların gazadan sağ salim döndüklerini duyup sevinip Allah'a şükr etmiştim. Hak Teâlâ bu kerametleri ikram eyledi." der. (142a)

Fâ'ide:

Abdülcelîl bin Yûsuf, asıl kısım bitip o mevzuyla, hikâyede geçen kişi, hayvan ya da bir kelimeyle alakalı bilgi vermek istediğinde bunu

fâ'ide başlığıyla vermiştir. Mesela, tavşancılın anlatıldığı bölümde kayser ve kiswa arasında geçen tavşancıl ve kaplanla alakalı bir hikâyeyi anlattıktan sonra **fâ'ide** başlığıyla kayser kelimesinin anlamını, ismin ortaya çıkışına sebep olan hikâyeyi anlatır. Çeşitli ülkelerin hükümdarlarına hangi unvanların verildiğinden bahseder. Sonrasında ise başka ikinci bir **fâ'ide** başlığıyla Süleyman Peygamber ile hüdhüd ve tavşancıl arasında geçen bir hikâye anlatır. (285b-286b)

Attan bahsedilen bölümde mevzunun sonunda yine bu başlıkla Hazret-i Peygamber'in atın arpasından, yeminden kesilmemesi gerektiğini, bunun zahmetine katlanıldığında ata verilen arpa adedince kişiye sevab yazılacağını söylediği bilgisini aktarır. (127b) Ayakkabı giymeye sağ ayaktan başlamanın dalak ağrılarına iyi geldiğini İbn Cevzî'den naklederek bu başlık altında verir. (127a)

Sonuç

Tuhfe geleneğine bakıldığında genellikle, manzum sözlüklerin müstakil olarak tek bir konuya odaklanmadıkları, konuların sözlük içinde kısa bölümler halinde ele alındığı örneklerin de az olduğu görülecektir. Ancak *Seb'atü Ebhur*, hayvanların künye ve lakaplarını anlatmak amaçlı tek bir konu üzerine nazmedilmiş bir sözlüktür. Şerhiyle de hayvanlar üzerinden darb-ı meseller, şiirler, hikâyeler; hayvanların özellikleri, beslenme, üreme ve yaşam koşulları, birbirleriyle olan ilişkileri, tıbbî kullanım alanları; içinde hayvanların geçtiği rüyaların tabirleri gibi pek çok malumat vermektedir. Kısaca *Şerh-i Seb'atü Ebhur*, bir toplumun hayvanlar üzerinden kurduğu kültürü görebileceğimiz malzemeler barındırmaktadır.

Şâiri ile şârihinin aynı kişi olması *Şerh-i Seb'atü Ebhur*'un dikkati çeken diğer önemli özelliğidir. Abdülcelil bin Yûsuf, hayvanlar üzerine bir sözlük nazmederek konuyla alakalı ilgisini şiir kabiliyetiyle birleştirmiş ve kendi eserine şerh yazarak ilmî yeterliliğini de göstermek istemiştir. Kanaatimizce, kendi sözlüğünü şerh ederek eserinin kıymetini ortaya çıkarma ve tedavülünü sağlama ihtiyacı duymuştur. Herkesin bilemeyeceğini ifade ettiği bir alanda detaylı bir şerh hazırlamış, böylece konuyla alakalı bilgilerin doğru şekilde verilmesini amaçlamıştır.

Eser, manzum kısımda barındırdığı kelimeler ve şerhin detaylı olması sebebiyle öğrenciye kelime öğretmek amaçlı ezberletilen manzum sözlüklere benzemez, erbabına ihtiyaç duyulduğu takdirde başvurulabilecek tarzda hazırlanmış olmalıdır. Eserin kelime dağarcığına bakıldığında günlük dilde kullanılmayacak, dolayısıyla herkesin bilmeyeceği ve bilmesi gerekmeyen kelimeler ve ifade kalıpları barındırdığı, hayvanlar ve başka varlıkların isimlendirilme sebepleri hakkındaki gramatik malumatlar verildiği görülecektir. Tüm bunları herkesin merak etmeyeceği düşünülduğünde eserin, müellifinin şahsî zevk ve isteği sebebiyle hazırlanmış olduğu düşünülebilir. Zaten kendisi de sebab-i te'lif bölümünde hayvanların künye ve lakaplarını ele almak istediğini söylerken bu bilgileri *değme kişinin bilemeyeceğini* belirtmiştir.

Abdülcelîl bin Yûsuf, etik kurallar hususunda hassas, temkinli ve dikkatli biridir. İlmî bir eser kaleme almanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Başvuru kaynaklarının listesini tasnif edilmiş haliyle mukaddimedede vermiş ve yararlandığı her eserin adını -kimi zaman eser sahibiyle birlikte- şerh esnasında anmaya özen göstermiştir. Bir konuyla alakalı ulaşabildiği kaynakları detaylı şekilde incelemiş, kaynaklarını nakilleriyle birlikte aktarmaya ihtimam göstermiştir. Mevcut bilgilerin değerlendirmesini yaparak kendi fikirlerini beyan etmiştir. Bu durum bize; Abdülcelîl bin Yûsuf üzerinden Osmanlı aydınının kitap ve kütüphane imkânlarına, çalışma disiplinine, bir şerhin nasıl yapılması gerektiğine dair bir örnek sunmaktadır.

Kaynakça

- Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisârî, *Şerh-i Seb'atü Ebhur*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, 00312.
- Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisârî, *Şerh-i Seb'atü Ebhur*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 4755.
- Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisârî, *Şerhü'l-Mustafî fî-Fethi's-Sükkeri's-Sâfî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 2631.
- Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisârî, *Zuhretü'l-Âhire min-Ehâdîsi Hayri'l-Beriyeye (Şerh-i Hadîs-i Erba'în)*, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 3659.

- Ali Şîr Nevâî, *Seb'atü Ebhur*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 3106.
- ALKAN, Mustafa (2008), "*Mecmû'a: Milli Kütüphane 2727 [Subha-i Sıbyân, Tuhfe-i Şâhidî, Tuhfe-i Vehbî, Aruz Risalesi vs.]: İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım.*", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- ARSLAN, Anıl (2016), "*Tuhfe-i Hüsâmî: İnceleme, Çeviri Yazılı Metin, Dizin,*" Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- ATEŞ, Ahmed (1957), "Ali Şîr Nevâî'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 183-188.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1951), *Hediyetu'l-'Arifîn Esmâ'u'l-Mu'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, C.I. İstanbul: Vekâletü'l-Me'ârif, 500.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M.A. Yekta Saraç, Ed. Mustafa Çiçekler, C.1, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2018a), "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 21, 85-114.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2019b), "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi için Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist," *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi 2019 Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği (YEKDER), 301-317.
- DOĞAN AVERBEK, Güler, (2019a) "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 23, 62-83.
- FİDAN, Zehra (2020), "Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.21, 402-411.
- GÜMÜŞ, Zehra (2007), "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri" *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: Tunca Kortantamer Özel Sayısı* 2/4, 423-431.
- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi (2007), *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, C.2, Arapçadan Tercüme Eden Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi (2005), *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, Tuhfe-i Şâhidî: Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- KAYA, Hasan (2017), "Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18, 213-252.

- KAYA, Hasan ve Bünyamin Ayçiçeği (2019), *Müsellesnâme: Osman Şâkir'in Manzum Sözlüğü (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım-Dizin)*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- KILIÇ, Atabey (2007), "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî: Metin," *Turkish Studies* 2/4: 516-548.
- KILIÇ, Filiz "Celîlî, Abdü'l-Celîl Efendi", <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/>, (7.10.2020).
- LEVEND, Agâh Sırrı (1956), "Nevâî'nin Arapça Sözlüğü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 239-249.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1957), "Nevâî'nin Eserleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, 189-193.
- MUHTAR, Cemal (1993), *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Ferišteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-i İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Mustafa b. Osman Keskin (2009), *Manzume-i Keskin*, Haz. Atabey Kılıç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖLKER, Gökhan (2013), "Luğat-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine," *Turkish Studies*, 8/9, 2007-2019.
- ÖLKER, Gökhan ve Hidayet Duyar (2013), *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük*, Konya: Palet Yayınları.
- ÖZ, Yusuf (1997), "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar* 5, 219-232.
- ÖZ, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Tuncay (2012), "Lebîb Mehmed Efendi'nin Tuhfe ve Nuhbe'ye Tazmînâtı: Metin," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1, 197-220.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, Haz. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı, C.1, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.